

Ü

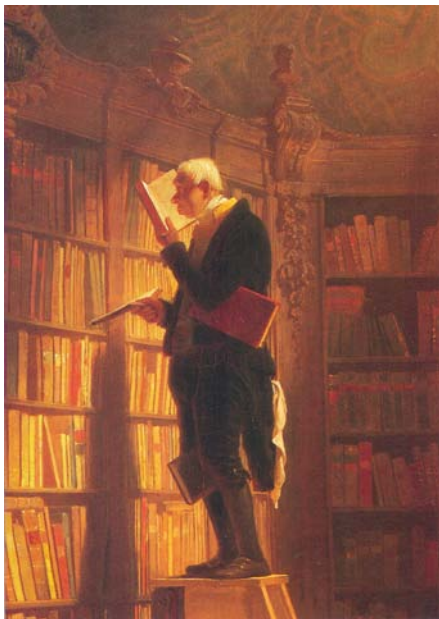
üröm (*Artemisia absinthium* L.)

A fészkesek családjába tartozó növény. Mo.-on több faja honos, és ismert volt már a régiségben is. Így a „fejir iröm” és a fekete „iröm”. Ez utóbbit Szt. János öve, mátrafü, fűnek anyja, varadics vagy kálomista tapló néven is említik. A benne található kámforféleség, az absinthion miatt a népi hiedelemvilágban és a gyógyításban is sok célra alkalmazzák. Gyásznövényként is nevezetes, mert olykor a koporsóba a halott mellé helyezték. Régészeti föltárás során már kun sírban is találtak az eltemetett koponyája alatt maradványt ebből a növényből. Sárospatakon, egy középkori sírban a test ~füvel volt beborítva. A szokás Európa-szerte ismeretes. Gyógynövényként, sokféle külső és belső haszna mellett, féregűző hatást is tulajdonítottak neki. →*Melius Herbariuma* is ajánlja erre a célra: „A varadics levelét főzd meg borban, vagy tejben add innya, a galasztát kiűz”, vagy „Minden galasztát megöl, ha a fűvét borban főzed és azt iszod, Dioscorides mondja.”

Valóban már a görögök is ismerték, és nemcsak gyógyító hatását, hanem külső hasznát is a háztartásban és a könyvek vonatkozásában. Dioszkoridész (1. sz.) szerint az ~ megvédi a ruhaneműt a rágcsálóktól, és hatásos a szúnyogok ellen is. Ha pedig a könyvíráshoz használatos tintába keverik, akkor védelmet ad az egek pusztítása ellen. Alkalmazása föloldott állapotban még hatásosabb. Plinius a *Historia naturalis*ban (27, 52) csaknem szó szerint veszi át forrását. Megtoldja annyival, hogy ő szúnyogok ellen az elégetett növény hamuját ajánlja. Az író-tintába pedig az oldat belekeverését javallja. Plinius műve a humanisták természettudományi kézikönyvéül szolgált. Hatása századokon át nyomon követhető. A nyilvánvalóan ősidőktől fogva termesztett növény a 17. sz.-i kertekben is helyet kapott. →Nadányi János az „orvos kertek” hatodik mezejében helyezi

el, a hatodik ágyban. A növény ismert haszna nála: „ha az ürmöt ruha tartó ládákban széllal el csinálod minden el rágó állatok ellenkezőesektül meg-tartja a ruhát. Ismét, ha az írni való ténát vízzel, vagy akarmi vízzel melyben ürmöt áztatál, íratod a bötüket és könyveket az egek ellen meg-örzi, amint Dioscoridesbül írja Plinius.” Az ~ hasznos voltáról való vélekedés az újkorban is nyomon követhető. A kérdés szakszerű tárgyalását olvashatjuk Toldy Ferencnek az akadémiai könyvtár tisztviselői számára 1848-ban kiadott részletes utasításában a következőképpen: „a’ régi fatábla-kötetekbe gyakran belé esik a’ szü (különösen a makacs furdancs, *ptinus pertinax* Lin.) [...] minthogy pedig mind a’ fát, mind a’ bőrt, mind a’ csirízt megtámadó férgek, hol e’ részekkel a’ nyomtatvány érintkezik, ezt sem kímélik, sőt abba néha mély és kiterjedt lyukakat és folyosókat fúrnak, hogy ott tojásaikat lerakják; ezeken kívül a peneg is (*psorus pulsatorius* Lin.) a’ papirosban, bár kisebb, kárt teszen: a’ nyomtatvány lehető biztosítására a’ következők szolgálnak. Minden könyv, vagy legalább a puha, porhanyu papirosra nyomottak, s’ a nagyobbyszerű, drága, pompás, rajzos munkák’ papirosa enyvesvizen huzassék által (planírozottsáék); melly czélra igen tiszta fejer enyvet végy, ’s abban ürmösfüt és tímstót főzz.”

A növény belső hasznára tevődik át a hangsúly akkor, amikor a papíralapú könyvek megritkulnak. Ekkortól fokozottabban szorul megerősítésre a „könyvmoly” (*Bücherwurm*, *bibliophag*) kedélyvilága. Segítségül megint az ~ szolgál, azaz a belőle készült ital, az abszint. Már az említett görög forrás, Dioszkoridész is tudta, hogy ez a nedű elűzi a kedvetlenséget, és hasznos bizonyos szívétájéki panaszokra is. Becsét növeli Plinius közlése. Szerinte a régi rómaiaknál szokás volt a kocsiverseny győztesének jutalmul a Capitoliumon abszintot, az egészség jelét inni adni. De még az ókori szerzők tekintélye sem volt elég ahhoz, hogy a növény és a belőle készült ital utóbb egyenlő megítélés alá essék. Míg ugyanis az ürmös tintát még a 19. sz. közepén, még-

Carl Spitzweg (1808–1885): Der Bücherwurm (részlet)

hozza akadémiai szinten is nélkülözhetetlennek tartották, az italt már a 20. sz. elején Svájcban és Franciá.-ban is betiltani tervezték, és számos országban csaknem egy évszázadra be is tiltották. Musset az abszint színére utalva „Muse verte”-nek nevezte kedvenc italát. Nyilvánvalóan Dioszkoridészt idézi, mintha ez a kifáradó szellemi erőt pótolná. A „zöld múzsa” valóban meg is ihletett olyan nagy festőket, mint Degas, Manet vagy Toulouse-Lautrec. De ők éppen a mértéktelenné vált gondúzó hatást örökítették meg. A túlságos élvezet ugyanis az abszintizmus nevű kórt idézi elő, amely lényegében azonos a pálinkamérgezéssel. Márpedig ez a „könyvmoly” esetében halálos veszélyt is jelenthet, ha az olyannyira óhajtott könyv a legmagasabb polcon van elhelyezve.

Irod.: MELIUS Péter, *Herbarium*, Kolozsvár, 1578; NADÁNYI János, *Kerti dolgoknak leírása*, Kolozsvár, 1669; TOLDY Ferenc, *Utastítás a' M. Akadémiai Könyvtár' tiszviselői számára*, Buda, 1848; SELMECZI László, *A kunok letelepedésének emlékei*, Élet és Tudomány, 15(1980); GERVERS MOLNÁR Veronika, *Sárospataki síremlékek*, Bp., 1983.

Ritoókné Szalay Ágnes

ütő-hangszerek

Akkoriban, amikor →Geleji Katona István az *Öreg graduál*hoz (1636) fűzött előszavában, az *Isten ditsöittetésének módjairól való ajánló levél*ben arról dörgegett, hogy a templomokat „hegedűnek vintzogássok” tölti be, s →Zrínyi Péter 1633. dec. 27-én írt levele szerint némely nagyszombati diák „nem szünik az szaroz fanak hasat vakarni”, létezett a vonós és pengetős hangszereknek egy alapvetően eltérő használata is. Ez a kétségkívül igencsak archaikus és alapjában nagyon is kézre eső hangszerhasználat vlsz. nem lehetett annyira ritka, mint ahogy ma dokumentálható.

A ma ismert első hazai adatot egy 1599-ben lejegyzett kolozsvári tanúskodásban találjuk: „Én is ott voltam abban az lakodalomban, egykor mikor ott mulatnánk, Demeter deák valamiképpen az orrát fel szúrta Menihart deáknak az hegedő vonóval, kin Menihart deák meg haragvón vövé ki az hegedőt kezéből Demeter deáknak, és ütötte az fejében [...] azért az hegedőnek semmi romlásan nem lön.” 1638-ban pedig egy marosvásárhelyi tanú ezt vallotta: „Süveges János egykor mondá, hogy haza megyen el hozá az ő kobzát, s el menne egykor oda jöve az kobozzal. Hallom [...] hogy keredett volna Csiszár Dani, hogy az kobzot is el verték az Süvegestül, az hátához verték.”

Az egykori mindennapok ennyire közvetlen emberi és zenei aspektusait ekként élénk táró forrásadatok kapcsán azonban tisztázandó, hogy a hazai források „lantverők”-ről szóló adatai nem a fenti tanúságokban említett ~es alkalmazásra vonatkoznak. A *ver* ige egykor mindössze általánosan pengetős vagy billentyűs hangszereken való zenejátékot jelentett: Vajna Antal 1791. okt. 3-án pl. arról tájékoztatta →Teleki József gr.-ot, hogy a Bécsben meghallgatott zongoratanítónak „serensége a Clavir verésbe meg vagon”.

A zeneszerszámok ~ként való spontán használata olyan speciális zenei alkalmazás, amelynek technikájáról forrásaink hallgatnak. Ugyanakkor az idézett adatok megengednek bizonyos hangszerépítési és organológiai következtetéseket.